

Т. С. Єдинак, кандидат наук з державного управління, доцент кафедри обліку, аудиту та економічного аналізу Університету митної справи та фінансів

О. О. Книшек, старший викладач кафедри обліку, аудиту та економічного аналізу Університету митної справи та фінансів

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ КОНТРОЛЮ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ПІДПРИЄМСТВ НА МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ

Розглянуто сутність і класифікацію контролю зовнішньоекономічних операцій за різновидами та суб'єктами його здійснення. Охарактеризовано міжнародний та національний рівні організації контролю зовнішньоекономічної діяльності підприємств.

Ключові слова: контроль; зовнішньоекономічні операції; суб'єкт контролю; рівні контролю; зовнішньоекономічна діяльність.

The article is devoted to the nature and classification of control of foreign trade operations by types and subjects its implementation. International and national monitoring levels of foreign economic activity of enterprises are described.

Key words: control; external economic operations; subject of control; control levels; external economic activity.

Постановка проблеми. Необхідна умова реалізації політичних і соціально-економічних перетворень в Україні – приведення системи контролю за діяльністю підприємств до рівня європейських стандартів, забезпечення єдиного злагодженого механізму діяльності всіх органів влади. Результати контрольних заходів із зовнішньоекономічних операцій підприємств за останні роки свідчать про те, що масштаби тіньової економіки, внаслідок якої вивозяться значні суми валюти за кордон, Державний бюджет недоотримує податки та платежі, а схеми здійснення порушень дедалі “вдосконалюються”. Тож, незважаючи на велику кількість контрольних органів і служб, чинна система контролю за зовнішньоекономічними операціями далека від досконалої, має слабкі теоретичну й методичну бази.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній літературі окремі питання контролю в системі управління фінансово-господарською діяльністю підприємств розглядали у своїх працях О. Андрійко, Ф. Бутинець, І. Ващенко, В. Гарашук, І. Орехова, Т. Маматова, Н. Нижник, Л. Пісьмаченко, Л. Савченко, Б. Усач, Є. Калюга, В. Шестак та ін. Однак, незважаючи на широке коло досліджуваних проблем, нині практично немає єдиного науково обґрунтованого підходу до визначення сутності контролю за зовнішньоекономічними операціями суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД), а також цілісної концепції для відображення реального стану його організації на міжнародному та національному рівнях. Це, своєю чергою, значно ускладнює процедуру здійснення контролю.

Мета статті – висвітлення теоретичних аспектів сутності, значення і класифікації контролю за зовнішньоекономічними операціями суб'єктів ЗЕД, визначення напрямів його розвитку й організації на міжнародному та національному рівнях.

© Т. С. Єдинак, О. О. Книшек, 2015

Виклад основного матеріалу. Контроль – це невід’ємний складник будь-якої соціальної системи, притаманний усім процесам. Досліджуючи питання контролю зовнішньоекономічних операцій, його сутність слід визначати через призму господарського контролю, адже зовнішньоекономічні операції – складова частина господарської діяльності не лише на рівні певного суб’єкта господарювання, але й на рівні держави та міждержавних відносин.

Лімска декларація керівних принципів контролю зазначає, що контроль є не самоціллю, це невід’ємний складник системи регулювання, мета якої – виявлення відхилень від прийнятих стандартів і порушень принципів законності, ефективності й економії витрачання матеріальних ресурсів на якомога ранній стадії заради можливості приймати коригувальні рішення, притягувати до відповідальності винних осіб, отримувати компенсацію за нанесену шкоду або для вжиття заходів щодо недопущення чи зменшення таких порушень у майбутньому [1].

Проаналізувавши різні підходи до визначення сутності контролю, розглянемо контроль ЗЕД як комплексне, системне, систематичне й цілеспрямоване спостереження за здійсненням зовнішньоекономічних операцій із метою виявлення їх відповідності нормам чинного законодавства, ефективності, знаходження відхилень та їх унормування. Особливістю такого підходу є те, що контроль ЗЕД розглядаємо не як певну складову частину фінансового чи господарського контролю, а як самостійний напрям діяльності через складність та особливості здійснення зовнішньоторговельних операцій.

Ефективність і раціональна організація контролю залежить від обґрунтованої класифікації його різновидів і форм. Узагальнюючи наявні підходи до класифікації різновидів контролю, наведемо власне класифікацію:

1) за організаційною формою: державний, відомчий, приватний, контроль власника, громадський;

2) за часом здійснення: попередній, поточний, підсумковий;

3) за суб’єктом контролю: зовнішній, внутрішній, відомчий, міжвідомчий;

4) за формою здійснення: ревізія, тематична перевірка, економічний аналіз, спостереження, камеральна перевірка;

5) за джерелами інформації: документальний, фактичний;

6) за періодом охоплення подій: до дати складання балансу, після дати складання балансу.

Зазначимо, наявні підходи до класифікації контролю – невичерпні, оскільки поза увагою науковців залишаються такі новітні його різновиди, як митний та експортний контроль, які пов’язані з розвитком ЗЕД підприємств. Класифікацію контролю зовнішньоекономічних операцій, на наш погляд, доречно будувати, беручи до уваги склад органів контролю, котрі є його суб’єктами. Такий підхід можна обґрунтувати тим, що повноваження та предмет контролю всіх суб’єктів різні.

Суб’єктами контролю ЗЕД визначаємо зовнішні інституції (міжнародні та міждержавні організації, державу, відомства, об’єднання підприємств, підприємства, громадськість) і спеціально створені структурні підрозділи у власне підприємстві.

На міжнародному рівні основні суб’єкти контролю експортно-імпортних операцій – Економічна і соціальна рада ООН (ЕКОСОР) та Всесвітня митна організація.

ЕКОСОР є одним із головних органів Організації Об’єднаних Націй, складається з 54 держав-членів. Україна неодноразово обиралася членом ЕКОСОР (1946 р., 1977–1979 рр., 1989–1991 рр., 1993–1995 рр., 2002–2004 рр., 2008–2009 рр., 2011–2012 рр.). Рада провадить свою діяльність шляхом формування загальної стратегії, політики та пріоритетів в економічній, соціальній, суміжних галузях і контролю за їх реалізацією; розробки досліджень і підготовки доповідей із міжнародних питань у галузі культури, освіти, охорони здоров’я, прав людини; проведення всебічних відповідних спеціалізованих установ та інститутів, унаслідок чого ЕКОСОР подає відповідні рекомендації Генеральній Асамблеї ООН. Отже, ЕКОСОР, хоча й виконує контрольну функцію у сфері економічної політики загалом та

експортно-імпортних операцій зокрема, проте вона нечітко виражена та дійова, з мінімальним контрольним впливом. Ужиття контрольних заходів реалізується шляхом підготовки рекомендацій, які не мають жорсткого й обов'язкового до виконання характеру.

Всесвітня митна організація – міжнародна міжурядова організація, головна мета якої – підвищення ефективності роботи митних служб країн – членів організації за допомогою заходів, що сприяють їхньому національному розвитку: зміцнення національної безпеки, збільшення надходження податків і ведення статистики зовнішньої торгівлі.

Основні інструменти впливу на провадження ЗЕД – конвенції, угоди, рекомендації, декларації та резолюції. Однією із ключових конвенцій у митній галузі, яка стосується питання контролю зовнішньоекономічних операцій, є Кіотська конвенція. У гл. 6 Кіотської конвенції зазначено, що всі товари, в тому числі транспортні засоби, що ввозяться на митну територію чи вивозяться з неї, незалежно від того, обкладаються вони митами та податками чи ні, підлягають митному контролю, який повинен обмежуватися мінімумом процедур, необхідних для забезпечення дотримання митного законодавства. Водночас система митного контролю містить контроль на основі методів аудиту, а митна служба застосовує метод аналізу ризиків для визначення осіб і товарів, у тому числі транспортних засобів, що підлягають перевірці, та ступеня такої перевірки [2]. Положення Кіотської конвенції досить загальні й потребують уточнення можливостей здійснення митного контролю на національному (державному) рівні, мінімізуючи таким чином контрольну діяльність міжнародного рівня та посилюючи на державному.

Кіотська конвенція виділяє окремий різновид митного контролю – контроль на основі методів аудиту, за допомогою яких митна служба переконується у правильності заповнення декларацій на товари та достовірності зазначених у них даних, перевіряючи наявні у причетних до декларування осіб відповідні книги обліку рахунків, документи, облікову документацію та комерційну інформацію.

Важливим документом для міжнародного контролю за експортно-імпортними операціями є Рамкові стандарти безпеки та полегшення світової торгівлі, відповідно до яких ті компанії, котрі здійснюватимуть постійний контроль за експортно-імпортними операціями, отримають статус уповноваженого економічного оператора і, як наслідок, спрощуватимуться процедури контролю з боку інших органів [3].

Міждержавний рівень контролю за здійсненням експортно-імпортних операцій представлений Європейською економічною комісією. Це регіональна комісія ЕКОСОР (ЄЕК ООН) – допоміжний орган, який створено з метою розвитку економічних зв'язків не лише всередині європейського регіону, але й між цим регіоном і рештою світу. ЄЕК ООН є регіональним форумом для урядів європейських країн, де розробляються конвенції, норми та стандарти для гармонізації дій, а також обміну думками між країнами-членами.

Результат діяльності ЄЕК ООН – затвердження Міжнародної конвенції про погодження умов контролю вантажів на кордонах від 21.10.1982 р., якою встановлено такі різновиди контролю щодо вантажів на кордонах: митний, медико-санітарний, фітосанітарний, ветеринарний, контроль відповідності технічним стандартам, контроль якості [4]. Крім названих різновидів контролю, Конвенція також регулює питання його організації та проведення, проте ці норми загальні та недеталізовані, хоча й обов'язкові до виконання.

Як бачимо, на міжнародному та міждержавному рівнях формуються методологічні засади контролю за зовнішньоекономічними операціями, але при цьому власне контрольні заходи не вживаються. Натомість процеси контролю міжнародної торгівлі та зовнішньоекономічних операцій регулюються, як правило, національним законодавством. Водночас завдяки сформованим на мегарівні умовам і правилам контролю гармонізуються принципи та методи контролю в конкретних країнах шляхом їх приєднання до відповідних конвенцій

і договорів. Важливим у цьому разі є те, що в національному законодавстві повинні знайти відображення ті принципи та норми, які закладаються у міжнародних конвенціях. Це сприятиме спрощенню експортно-імпорتنих операцій, зробить їх передбачуваними. Таким чином, розвиток зовнішньоекономічних операцій та їхній потенціал більшою мірою залежать від відповідності національних норм законодавства міжнародним і світовим стандартам.

Наступний рівень контролю зовнішньоекономічних операцій – контроль з боку держави. Саме на цьому рівні конкретизуються ті чи інші форми й різновиди контролю, визначаються його принципи, закладаються базові умови. Загальнодержавний рівень контролю зовнішньоекономічних операцій має чотири форми: парламентський контроль, урядовий, відомчий і судовий.

Парламентський контроль здійснюють парламент країни та його спеціалізовані органи. Так, відповідно до Конституції України, Верховна Рада України має право парламентського контролю, яке реалізується через створення та діяльність різноманітних постійно чинних і тимчасових депутатських комітетів і комісій. Однак такий нагляд в основному здійснюється за діяльністю органів державної влади, оминаючи суб'єкти господарювання, а його вплив непрямий і недостатньо ефективний.

Функціонування Верховної Ради України як вищого законодавчого органу у сфері контролю зовнішньоекономічних операцій зводиться до формування законодавчого забезпечення здійснення такого контролю. Основоположним документом у сфері державного контролю є Закон України “Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності” від 05.04.2007 р. № 877-V, відповідно до якого державний контроль – це діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування у межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт і послуг, прийняттого рівня безпеки для населення, навколишнього природного середовища [5].

Крім державного, у сфері господарської діяльності чинним законодавством передбачено й інші форми контролю, основи яких закладено окремими актами законодавства. У тексті Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність” зазначено такі форми й органи контролю зовнішньоекономічних операцій:

- 1) валютний контроль, здійснення якого покладається на Національний банк України;
- 2) контроль за дотриманням усіма суб'єктами ЗЕД чинних законів України та умов міжнародних договорів України, який здійснює Міністерство економічного розвитку й торгівлі України;
- 3) митний контроль (покладається на митниці);
- 4) контроль за дотриманням суб'єктами ЗЕД законодавства про захист економічної конкуренції (Антимонопольний комітет України);
- 5) оперативний контроль (Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі) [6].

Здійснення валютного контролю в Україні визначається окремим законодавчим актом – декретом Кабінету Міністрів України “Про систему валютного регулювання і валютного контролю” від 19.02.1993 р. № 15-93, у тексті якого, на жаль, не визначено поняття “валютний контроль” [7]. Нині до основних суб'єктів валютного контролю можна віднести:

- 1) Національний банк України, який є головним органом валютного контролю, що наглядає за виконанням правил регулювання валютних операцій на території України та забезпечує виконання вповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю;
- 2) вповноважені банки, фінансові установи та національний оператор поштового зв'язку, які діють на основі отриманої від Національного банку України генеральної ліцен-

---

зії на здійснення валютних операцій, контролюють валютні операції, які проводять суб'єкти ЗЕД через ці установи;

3) Державну фіскальну службу України, котра здійснює фінансовий контроль за валютними операціями резидентів і нерезидентів на території України, а також слідкує за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України;

4) Укрпошту, яка контролює дотримання правил поштових переказів і пересилання валютних цінностей через митний кордон України [7].

Контрольна функція за експортно-імпортними операціями з боку Міністерства економічного розвитку і торгівлі України реалізується шляхом:

– обліку-реєстрації контрактів, предметом яких є певні різновиди зовнішньоекономічних угод;

– оформлення ліцензій із товарних груп, що підпадають під дію режиму державного нетарифного регулювання та щодо яких встановлено добровільні обмеження експорту;

– роботи щодо інших форм державного нетарифного регулювання й оформлення разових (індивідуальних) ліцензій суб'єктам ЗЕД у разі застосування до них або до іноземних суб'єктів господарської діяльності спеціальної санкції – індивідуального режиму ліцензування;

– забезпечення контролю за дотриманням єдиного порядку всіх форм державного регулювання експорту й імпорту продукції, у разі звернення суб'єктів підприємницької діяльності щодо оформлення дозвільних документів;

– експортного контролю.

Механізм реалізації контрольної функції експортно-імпортних операцій з боку Міністерства економічного розвитку і торгівлі полягає у запровадженні до суб'єктів ЗЕД спеціальних санкцій:

– штрафів – застосовуються у випадках несвоєчасного виконання або невиконання суб'єктами ЗЕД та іноземними суб'єктами господарської діяльності своїх обов'язків згідно із законами України;

– індивідуального режиму ліцензування – застосовується до суб'єктів ЗЕД та іноземних суб'єктів господарської діяльності у випадках порушення законів України, що встановлюють певні заборони, обмеження або порядок здійснення зовнішньоекономічних операцій;

– тимчасового зупинення ЗЕД – у випадках порушення законів України, дій, які можуть зашкодити інтересам національної економічної безпеки.

За результатами діяльності Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, за 2013 р. оформлено та видано 2290 документів дозвільного характеру у сфері ЗЕД, застосовано спеціальні санкції до 1519 суб'єктів ЗЕД (із них 764 – резиденти) за прострочену заборгованість із зовнішньоекономічних операцій на суму, еквівалентну 208,9 млн дол. США (в результаті 104 суб'єкти ЗЕД повністю та 100 – частково погасили прострочену заборгованість на загальну суму 20,2 млн дол. США), видано 1409 висновків щодо продовження строків розрахунків за зовнішньоекономічними операціями.

Валютний контроль за експортно-імпортними операціями здійснюється на основі поданих суб'єктом ЗЕД документів про здійснення валютних операцій і проводиться, як правило, органами Державної фіскальної служби України під час митного контролю.

Питання організації та митного контролю регулюються Митним кодексом України та низкою інших підзаконних нормативно-правових актів. Хоча текст Митного кодексу і містить визначення митного контролю, однак воно досить загальне й абстрактне: митний контроль – сукупність заходів, що здійснюються з метою забезпечення дотримання норм Митного кодексу, законів та інших нормативно-правових актів із питань державної митної справи, міжнародних договорів України, укладених у встановленому законом порядку [8].

Митний кодекс України містить перелік форм митного контролю:

- перевірка документів і відомостей, які надаються митним органам під час переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України;

- митний огляд (огляд і переогляд товарів, транспортних засобів комерційного призначення, огляд і переогляд ручної поклажі та багажу, особистий огляд громадян);

- огляд територій і приміщень складів тимчасового зберігання, митних складів, вільних митних зон, магазинів безмитної торгівлі й інших місць, де містяться товари, транспортні засоби комерційного призначення, що підлягають митному контролю, чи провадиться діяльність, контроль за якою відповідно до Митного кодексу України й інших законів України покладено на митні органи;

- проведення документальних перевірок дотримання вимог законодавства України з питань державної митної справи, у тому числі своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати митних платежів;

- інші [8].

На практиці розрізняють такі різновиди митного контролю:

- 1) попередній документальний контроль, який здійснюється у пунктах пропуску через державний кордон України;

- 2) контроль під час митного оформлення товарів і транспортних засобів комерційного призначення;

- 3) митний аудит – контроль післямитного оформлення товарів і транспортних засобів комерційного призначення.

Контроль за дотриманням суб'єктами ЗЕД законодавства про захист економічної конкуренції з боку Антимонопольного комітету України здійснюється шляхом внесення до органів влади обов'язкових для розгляду подань щодо скасування ліцензій, припинення операцій ЗЕД суб'єктів господарювання у разі порушення ними антимонопольного законодавства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Нині існують різноманітні інструменти, рекомендації та документи щодо контролю ЗЕД, тому проблема полягає не у змісті чинних систем контролю, а швидше в недостатніх інформаційній взаємодії й обізнаності про такі системи на міжнародному та національному рівнях і на рівні окремого суб'єкта ЗЕД. Часом національні органи управління виявляють і застосовують ці інструменти в умовах кризових економічних ситуацій або ж під час оцінювання готовності до реагування на кризові ситуації. Проведення внутрішнього аналізу національного законодавства та процедур контролю сприятиме виявленню потенційних прогалин там, де готовність може бути підвищеною, а також покращанню міжвідомчих стосунків і співпраці з питань контролю ЗЕД.

Характерна риса сучасних методів контролю ЗЕД – вибірковість його проведення. Вона базується на впровадженні системи аналізу ризиків. Застосування цього підходу передбачає накопичення та використання різної інформації про суб'єктів ЗЕД, а також необхідність розробки певних підходів до оцінювання даних суб'єктів. Новітнім підходом у цій справі має стати запровадження діагностики ЗЕД підприємства. Це дасть змогу розширити діапазон відомостей про діяльність суб'єкта ЗЕД і з більшою вірогідністю визначити його надійність для вживання подальших контрольних заходів.

Список використаних джерел:

1. Лімська декларація керівних принципів контролю від 01.01.1977 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/604_001

2. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур від 18.05.1973 р. (у змінній редакції) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_643

---

3. Рамочные стандарты безопасности и облегчения мировой торговли Всемирной таможенной организации от 01.06.2005 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/976_003/print1389886107723576

4. Международная конвенция о согласовании условий проведения контроля грузов на границах от 21.10.1982 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unecese.org/fileadmin/DAM/trans/conventn/ECE-TRANS-55r2r.pdf>

5. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності [Електронний ресурс] : Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. – Режим доступу : <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/877-16/print1389886107723576>

6. Про зовнішньоекономічну діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/959-12/print1390914252261232>

7. Про систему валютного регулювання і валютного контролю [Електронний ресурс] : декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 р. № 15-93. – Режим доступу : <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/15-93>

8. Митний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. – Режим доступу : <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>